

האומנם הר טרשים קרח

מהכפר ליפתא (מי נפתוח) אל עמק שורק ואל נחל צופים

"וַיְהִי ה' אֶת יְהוּדָה וַיָּרֶשׁ אֶת הָהָר כִּי לֹא לַהוֹרִישׁ אֶת יֹשְׁבֵי הָעֵמֶק כִּי רָכַב בְּרֹזֶל לָהֶם"

(שופטים א, יט)

היש"מ מותאם לסדנת "ההר ערש האומה"

מאת : איתי פלינט

עריכה : רונית בין

עריכה לשונית : אפרת חבה

תשע"ה, 2015

רח' הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054

אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים שאינם אתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות הכלולות בו, הינו באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

האומנם הר טרשים קרח

מהכפר ליפתא (מי נפתוח) אל עמק שורק ואל נחל צופים

”וַיְהִי ה' אֶת יְהוּדָה וַיִּרְשׁ אֶת הָהָר כִּי לֹא לְהוֹרִישׁ אֶת יִשְׂבִּי הָעֵמֶק כִּי רָכַב בְּרֹזֶל לָהֶם”

(שופטים א, יט)

רצועת ההר אינה נוף ההווה בלבד, כי אם גם נוף היסטורי עתיק יומין. מסלול היש"מ – העובר בנחל חלילים, בכפר הערבי הנטוש **ליפתא**, בעמק **נחל שורק** ו**בנחל צופים** – חושף את תולדותיו של אזור ההר ואת התהפוכות שעבר מאז ראשית התנחלות בני ישראל בו ועד ימינו אנו.

במסלול אתרי עתיקות ושרידים ארכאולוגים, שרידי חקלאות עתיקה, טרסות, בוסתנים נטועים, מערות קבורה מימי בית שני, חורש טבעי ומעיין.

שרידי החקלאות שבמסלול, חקלאות שהתבססה על המערכת הטבעית של ההר, מדגימים את החקלאות המסורתית שהתקיימה כאן ופותחים צוהר אל העבר – אל חיי היומיום של אבותינו בהר: כיצד התמודדו, במשך אלפי שנים, עם תנאי האזור וכיצד הכשירו אלפי דונמים של מדרגות חקלאיות לגדל בהן בשיטת **הבעל** זיתים, גפנים ושאר עצי ארץ ישראל.

במימי מעיין ליפתא, שהוא **מעיין שכבה**, השקו התושבים את החלקות החקלאיות בשיטת השקיית **השלחין**.

המתקנים החקלאיים הם עדות **לתרבות החומרית** שהתקיימה בהר מאז תקופות ימי המקרא. השפעתה של תרבות זו על **התרבות הרוחנית**¹ של עמנו ניכרת עד היום ובאה לידי ביטוי בשבת, בחג ובמועד, בניבים ובמטבעות לשון.

מרכזיות החיים בהר בחיי האומה בשנות הגלות ניכרת בכיסופים לארץ ישראל: לירושלים, למערת המכפלה ולקבר רחל שבהר המרכזי (יהודה ושומרון). כיסופים אלו הם שהובילו לבסוף לייסוד התנועה הציונית ולהקמת מדינת ישראל בארץ ישראל.

לצד הכרת ההתיישבות הקדומה בהר ולצד הבנת הזיקה שלנו למורשת התרבותית של עם ישראל שעוצבה בהר, עלינו להיות ערים למציאות המתקיימת כיום באזור זה, מציאות המעוררת דיון ודילמה בחברה הישראלית.

¹ **תרבות רוחנית**: מכלול החגים, המועדים, הטקסים, התפילות, הסמלים, השפה והמנהגים המאפיינים תרבות.

אזור: הרי ירושלים.

משך זמן היש"מ: כ-6 שעות (ללא נסיעה).

אורך המסלול: 4.5 ק"מ.

מפה: מפת סימון שבילים מס' 9 – מבואות ירושלים.

נקודת התחלה: מערבית לתחנת הדלק "סונול" שביציאה הראשית מירושלים – עלייה על גשר הולכי הרגל לכיוון ליפתא (נ"צ 21880/63310 – רשת חדשה).

נקודת סיום: מרכז מסחרי רמת אשכול (נ"צ 22110/63450 – רשת חדשה).

עונה מומלצת: כל השנה.

מגבלות: יש לבדוק את המעבר במנהרת הבטון לאחר גשמים מרובים.

דגשי בטיחות

- הליכה בחוליות או בקבוצה.
- אין לזרוק אבנים.
- אין להיכנס למבנים בליפתא.
- יש ללכת בשבילים המותרים בלבד.
- יש להביא פנסים למעבר במנהרת הבטון.

דרגת קושי: בינוני, אינו בר-נגישות .

ציוד נדרש: פנסים ונעליים להחלפה לכניסה לנקבת המעיין.

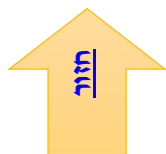
מקורות מים במסלול: אין.

אתרים בתשלום: אין.

1. [תיאור מסלול](#)
2. [מפת היש"מ](#)
3. [תיאור האתרים שבמסלול](#)
4. [מהלך הפעילות ביש"מ](#)
5. [המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ](#)
 - [זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול \(1\)](#)
 - [מפת נחלות השבטים \(2\)](#)
 - [צופים אל המרחב \(3\) – חידות בציורים](#)
 - [מרשם קרניים \(4\)](#)
 - [מעין שכבה \(5\)](#)
 - [חוקרים את האתר \(6\) – מעין מי נפתח](#)
 - [חוקרים את האתר \(7\) – תשובות למורה](#)
 - [חקלאות מדרגות מסורתית \(8\)](#)
 - [בור מים \(9\)](#)
 - [בונים טרסה \(10\)](#)
 - [קשרשרת \(11\) – קשרים ושירים](#)
 - [גת \(12\)](#)
 - [ניבים נובעים בהר \(13\)](#)
 - [מעגל של"ח \(14\)](#)
 - [מהו מעגל של"ח](#)
 - [חיי אבותינו בהר \(15\)](#)
 - [ניהול היש"מ – לוח ניקוד \(16\)](#)
6. [תנ"ך](#)
 - [יהושע יח, טו](#)
 - [שיר השירים ד, יב](#)
 - [דברים יא, יא](#)
 - [ישעיהו ה, א-ב](#)
 - [יהושע יז, יד-יח](#)
7. [ביבליוגרפיה מומלצת](#)
8. [קישורים אינטרנטיים נוספים](#)

תיאור מסלול

תחילת המסלול ביציאה מירושלים, ליד תחנת הדלק של "סונול". משם נרד בגשר הולכי הרגל לכיוון צפון-מערב, לעבר שרידי הכפר ליפתא. נחצה את הכביש ונרד לכיוון המעיין בשביל המסומן בכחול עד **להתפצלות שבילים (1)**, שם נצפה אל עמק שורק ואל ההרים הנישאים בכיוון צפון-מערב. משם נרד בשביל המסומן בכחול אל עבר **עין נפתוח, הוא עין ליפתא (2)**. מנקודה זו, נתקדם צפונה עם השביל אל **חורבות הכפר, אל בורות מים (3) ואל הטריסות (4)** עד הגיענו אל כביש הגישה אל עינות תלם, שם נפנה מערבה (שמאלה), נלך מרחק של כשלוש מאות מטרים עד לחיבור השביל עם דרך כורכר הפונה מזרחה עם התוואי של נחל שורק. נמשיך מזרחה עם הנחל עד לפנייה דרומה (ימינה), שם נעלה לעבר הגבעה שעליה מצפור קק"ל, גבעת **מי נפתוח (5)**. מהגבעה נמשיך בשביל במקביל לתוואי נחל שורק אל **הכניסה למנהרת הבטון (6)** העוברת מתחת לכביש רמות ולכביש בגין. נלך בתוך מנהרת הבטון, וכמאה מטרים לפני סופה נפנה ימינה בהסתעפות, אל נחל צופים, ונמשיך אל **היציאה מהמנהרה (7)** שמתחת למבנה של השירות הווטרינרי. נעלה במעלה הנחל מזרחה, עד החיבור עם **שביל לאופניים (8)**, נמשיך לאורך הנחל עד **למחצבה שבה גת (9)**. במהלך ההליכה לאורך הנחל, נראה ממצאים ארכאולוגיים ושרידי חקלאות קדומה: טריסות, גתות, מערות קבורה ומחצבות. משם, בני"צ 22150/63460 (רשת חדשה), נמשיך בשביל עד לפנייה לכיוון מגרש כדורגל ולכיוון מגדל תכלת הבולט לעין מדרום (מימין) לשביל. שם נפנה ונעלה בגיא דרומה, לכיוון **גן החמישה-עשר (10)**. ממנו נמשיך לרחוב פארן, אל **נקודת הסיום**.

מפת היש"מ

מתוך: [עמוד ענן](#)

תיאור האתרים שבמסלול

תצפית מנקודת פיצול השבילים (1)

בנקודת פיצול השבילים, אפשר לקיים תצפית אל מרחב הרי ירושלים – חטיבה גאוגרפית בהרי יהודה. [התנחלות בני ישראל](#) באזור ההר המרכזי (בעיקר באזור יהודה ושומרון) הייתה בררת מחדל, שכן בעמקים ובאזורי החקלאות הטובים ישבו [עמי כנען](#). המתלולים המדורגים של ההר, מיעוט המעיינות וכמות המשקעים הרבה עיצבו את דרך החיים באזור. בתקופת ההתנחלות היה אזור זה חלק מנחלת [שבט בנימין](#), ומעיין מי נפתוח צוין כקו גבול בין נחלות שבט יהודה ובנימין ([יהושע יח, טו](#)).

[עין נפתוח](#) (2)

עין נפתוח, או מעיין ליפתא, הוא [מעיין שכבה](#), שלו נקבה ארוכה, שנחפרה כדי להגביר את שפעת המים, ושתי ברכות אגירה חיצוניות, לאיסוף המים להזרמתם אל מדרגות [השלחין](#). למרגלות המעיין בוסתן תאנים וצמחיית מים: [עצי ערבה](#), [ערבה שעירה](#), [גרגיר הנחלים](#) ועוד.

[בורות מים](#) (3)

בורות מים נחצבו לצורך אגירת מי גשמים. בורות כאלו היה מקובל לחצוב בערים, ביישובים חקלאיים ואף במדבריות. את דפנות הבורות ציפו בסלע אטום (כגון חוואר) כדי למנוע חלחול המים מהבור, בנוסף, הונחה מעל הבור חוליה עשויה אבן שבמרכז פתח – שדרכו הורידו את הדלי להעלות בו את המים. בדרך כלל היו בורות המים שייכים לאדם מסוים, אך היו גם בורות ציבוריים גדולים. בורות המים באזור ליפתא הם מהתקופה [העות'מאנית](#).

[טרסות](#) (4)

המתיישבים הראשונים באזור ההר החלו את הפעילות החקלאית בברוא צמחיית החורש הסבוכה מהמדרונות כדי לפנות את הקרקע לגידולים חקלאיים. פעולה זו עוררה בעיה חדשה: סחיפת הקרקע. באמצעות הטרסות נחסם הסחף ומותן המתלול, וכך התאפשר קיום חקלאות בהר גם במקומות שבהם לא ניתן היה לקיים חקלאות קודם לכן. הטרסות באזור זה נחפרו, ונתגלו טרסות מהעת העתיקה – אלו תוארכו לתקופת בית שני. באזור זה יש טרסות שעליהן גידלו גידולי שלחין – הזקוקים למים כל השנה. המים הובאו ממעיין ליפתא. על רוב הטרסות בהר קיימו [חקלאות בעל](#), בשל מיעוט המעיינות בהר.

גבעת מי נפתוח (5)

גבעת מי נפתוח היא גבעה יפהפייה, שממנה אפשר לצפות אל כל פארק [עמק הארזים](#) וגם אל מעיין הליפתא (מי נפתוח) – ומכאן שמה של הגבעה. ייחודם של עמק הארזים ושל גבעת מי נפתוח הוא במספר הרב של ערכי טבע מוגנים: חיות בר (בעיקר צבי ארץ-ישראלי), וערכי מורשת: טרסות ושרידי

עתיקות, הכפר ליפתא, בוסתנים, מעיינות וחורשות. לראשונה נקרא המקום בשם "עמק הארזים" ב-1923, כשהוקמה בעינות תלם מושבה יהודית קטנה על חורבות היישוב היהודי בית-טלמא, שהוקם ב-1906.

היישוב הותקף במאורעות תרפ"ט (1929). שכן ערבי נחלץ לעזרת המותקפים והלבישם בבגדי ערבים, ובכך סייע להם להימלט לירושלים. ניסיון נוסף להתיישב במקום היה ב-1934, אך גם הוא לא צלח. בעמק הארזים עומדת כבר שנים רבות [חוה אורגנית של משפחת טו-סיני](#), חווה שהוקמה כבר בשנות החמישים.

נחל צופים (6-9)

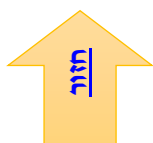
מנהרת הבטון (6-7) עוברת מתחת לכביש בגין (היציאה ממנה היא מול בניין השירות הווטרינרי) ואורכה מאות מטרים. המנהרה בנויה בהפרשי גבהים ובעיקולים. היא נבנתה כדי לחבר בין פארק נחל צופים ובין עמק הארזים במטרה ליצור [מסדרון אקולוגי](#) שדרכו יוכלו בעלי חיים לעבור.

שרדי מחצבות ומתקנים חקלאיים (9)

לאורך נחל צופים, השתמרו שרידי דרך קדומה, [מערות קבורה](#) מימי בית שני, בורות מים, [גתות](#) ושרידי חקלאות עתיקה ומחצבה – שהייתה משאב גדול לבנייה בירושלים בתקופות הרומית וההרודיאנית.

גן החמישה-עשר (10)

גן החמישה-עשר נקרא על שם חמישה-עשר לוחמי צנחנים, שריון ותותחנים שנפלו בסיני במלחמת ההתשה, בדרך הפטרולים שבגדה הצפונית של [תעלת סואץ](#), ביום כ"ד באייר תש"ל (30.5.1970). הם נפלו במארב שהניחו המצרים לסיור משוריין של צה"ל. האנדרטה הוקמה לזכרם ביוזמת הוריהם ובסיוע עיריית ירושלים בשנת 1975.

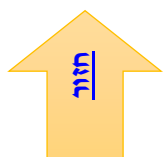
מהלך הפעילות ביש"מ

סדר	מקום הפעילות	יעדים ונושא הפעילות	תיאור הפעילות	דגש מיוחד	הערות	זמן	ציוד מיוחד
1	מנקודת ההתחלה לנקודת פיצול השבילים	א. הצגת נושא היש"מ ב. הליכה	מה מצפה לנו היום – קישור היש"מ לסדנה והצגת המסלול במפה <u>משימת דרך:</u> <u>זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול (1)</u>	נתייחס אל הצומח בהמשך <u>(ראו שורה 14)</u>	משימת <u>מש"צים:</u> חלוקה לחוליות (תתבצע בהכנה בכיתה). רצוי לתת שם לכל חולייה בהתאם לנושאים של היש"מ.	10 דק'	<u>זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול (1)</u>
2	נקודת פיצול השבילים (1)	א. ההתנחלות בהר ב. התנאים הפיזיים בהר ג. <u>תצפית</u> <u>יעד 1</u> התלמיד יתרשם מנופי ההר (לאורך כל מסלול היש"מ) <u>יעד 2</u> התלמיד יבצע תצפית נוף להבנת המאפיינים העיקריים של ההר (הפרשי גובה, מדרונות תלולים, כיסוי צמחייה צפוף, דירוג טבעי, מיעוט קרקע). <u>יעד 3</u> התלמיד יקשר בין אתרים שונים בהר לאירועים מהתנ"ך.	א. נחלת שבט בנימין – זיהוי ליפתא עם מי נפתוח – נקודת גבול משמעותית כבר בתקופת יהושע: <u>יהושע יח, טו.</u> ב. התנאים הפיזיים בהר על-פי <u>דברים יא, יא:</u> "והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים". ג. <u>צופים אל המרחב (3)</u> – משימה בניהול המש"צים. על כל חוליה לזהות את האתרים שבשטח בעזרת חידות בציורים ובעזרת מרשם הקרניים ובהתאם לפסוק <u>דברים יא, יא</u> , ולציין מה נמצא בבקעה ומה בהר.	ב. התייחסות לתבליט הארץ ולמשקעים בה בהשוואה לארץ מצרים.	סכנת החלקה בירידה התלולה, יש להיזהר. יש להקפיד על ניקיון. חוליה שמסיימת ראשונה סוחרת ג'ריקן אחרונה.	25 דק'	תנ"ך, <u>מפת נחלות השבטים (2)</u> <u>צופים אל המרחב (3)</u> <u>מרשם קרניים (4)</u> <u>ניהול היש"מ – לוח ניקוד (16)</u>
3	מנקודת פיצול השבילים למעיין מי נפתוח	הליכה בשביל המסומן בכחול לכיוון צפון	המשך משימת דרך <u>זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול (1)</u>			15 דק'	
4	מעין מי נפתוח (2)	א. ארוחת בוקר ב. <u>מעין שכבה (5)</u>	1. <u>משימת חקר:</u> <u>חוקרים את האתר (6)</u>		א. מומלץ להתארגן לארוחת בוקר	45 דק'	פנס, <u>חוקרים את</u>

		ג. התמודדות עם בעיית המים בהר	ב. כיצד נוצר מעיין שכבה ומדוע הוא נקרא במקורות "מעין חתום" (שיר השירים ד, יב)	מיעוט מעיינות בהר ולכן מיעוט חקלאות שלחין	כיתתית או בחוליה.	האתר (7) – תשובות למורה בקבוק פלסטיק ריק – הצעה להדגמת פעולתו של מעיין שכבה
		ד. חקלאות מדרגות מסורתית (8) יעד 4 התלמיד יקשר בין מאפייני הרובד הפיזי בהר לפיתוח החקלאות ההררית.	ג. קשיים ופתרונות ד. חקלאות שלחין			
5	מהמעין אל בתי הכפר	הליכה בשביל המסומן בכחול לכיוון צפון	המשך משימת דרך: זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול (1)	במהלך ההליכה, אפשר לראות בורות מים בסמוך למבנים.	אין להיכנס לתוך המבנים!	15 דק'
6	בתי הכפר, ליד בור המים	א. בור מים (9) ב. טרסה – מדרגה חקלאית יעד 3: התלמיד יקשר בין אתרים שונים בהר לאירועים מהתנ"ך. יעד 4: התלמיד יקשר בין מאפייני הרובד הפיזי בהר לפיתוח החקלאות ההררית.	א. הצגה – משימת מש"צים איך למדו בני"י לאגור מים בבורות ב. משימה תחרותית בחוליות: בונים טרסה (10) מטרת בניית הטרסות 1. יצירת שטח מישורי כדי לקיים חקלאות בהר (בשל בעיית המדרונות). 2. מניעת סחיפת הקרקע (שנוצרה בשל עקירת הצומח הטבעי ובשל ריבוי המשקעים והמדרונות). 3. משל הכרם: ישעיהו ה, א-ב – עבודת החקלאי בהר.	א. הצגת אחת הגרסות שצוינו איך למדו בני"י לאגור מים בבורות ב. הצגת הבעיה ופתרונה. • מיעוט המעינות. • ריבוי המשקעים, כפי שהוזכר בדברים יא, יא . הפתרון השני לבעיה: בורות מים (הפתרון הראשון: הגברת שפעת מי המעינות וקיום חקלאות שלחין – ראו מעין מי נפתוח). בהמשך המסלול לאחר הבית האחרון בכפר נראים שקעי קורות בית בד בקירות.	פוליגלים או מצע קשיח-גמיש אחר בגודל A4.	30 דק'
7	מבור המים לגבעת מי נפתוח	הליכה	המשך משימת דרך: זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול (1)	המשך הליכה בשביל המסומן בכחול עד לכביש, ירידה עם הכביש כשלוש מאות מטרים עד לפנייה ימינה לדרך כורכר – הממשיכה מזרחה		40 דק'

			והחבורת לשביל האופניים. הליכה על שביל האופניים עד לפנייה ימינה – המובילה (בעלייה) לתצפית הנראית מדרום.			
8	גבעת מי נפתוח (5)	"חזרנו אל בורות המים" – תהפוכות בהר. המסר הערכי : חיזוק זהותי היהודית-לאומית וגילוי סובלנות לתפיסת עולמו של האחר. הכנה למעגל השל"ח בסוף. יעד 6: זיקה למורשת האבות הנטועה בהר כיסוד לזהות יהודית-לאומית.	א. סיפור הכפר ליפתא במלחמת השחרור וסיפור עמק הארזים כדוגמה <u>לתהפוכות השלטון בארץ ישראל ובהר</u> . ב. משימת מש"צים סיפור <u>חוות טורצינר</u> כדוגמה לחידוש היישוב היהודי באזור (כמו גם <u>בית-יהושע ילין, מוצא, בית-טלמא</u>). ג. שאלה למחשבה (שנתייחס אליה בהמשך) : מה גורם ליהודים לחזור דווקא לאזור זה.	א. מן העבר השני לגבעת מי נפתוח אנו רואים הכפר <u>בית-איכסא</u> . ב. אפשר לחלק את הקטע לחלקים כמספר החוליות, וכל חוליה תספר חלק מהסיפור (כסיפור בהמשכים).	20 דק'	
9	מגבעת מי נפתוח לכניסה למנהרת הבטון	הליכה בדרך עפר במקביל לתוואי הנחל לכיוון מזרח (הליכה מדרום לנחל עד לנקודה שבה ניתן לרדת לתוכו ולהגיע למנהרת הבטון).			10 דק'	
10	כניסה למנהרת הבטון (6)	א. שימור ופיתוח. ב. הוראות בטיחות.	א. <u>מסדרון אקולוגי</u> . משמעות אקולוגית – שימור מול פיתוח (המעבר לנחל צופים ולנחל שורק לא נחסם אלא נותב). ב1. שימוש בפנסים. ב2. הקפדה על הליכה זהירה.	יש להקפיד על נוכחות מש"צים או מורה בנקודות קריטיות, כגון בהסתעפות לנחל שורק ולנחל צופים.	5 דק'	
11	מנהרת הבטון	הליכה			20 דק'	
12	יציאה מהמנהרה (7)	הוראות בטיחות	דגשי בטיחות להליכה על גבי הסלעים עד לשביל הכבוש.		2 דק'	
13	ממנהרת הבטון לרחבה של שביל האופניים	הליכה	הליכה בתוואי הנחל עד לחיבור עם שביל האופניים.		5 דק'	
14	שביל אופניים (רחבה) (8)	בירוא הצומח הטבעי כבסיס להתיישבות בהר. יעד 3: התלמיד יקשר בין אתרים שונים בהר לאירועים מהתנ"ך.	א. מאפייני החורש הים-תיכוני. ב. התייחסות לצמחים שזוהו במסלול. ג. בירוא הצומח הטבעי בהתייחס לסיפור ההתנחלות בהר : <u>יהושע ז, יד-יח</u> .	אפשרות למשימה חוויתית <u>קשרשרת (11)</u> בהתאם לזמן	25 דק'	
15	מהרחבה של שביל	הליכה במעלה נחל צופים עד המחצבה.	במעלה נחל צופים, אפשר לראות גתות, מחצבות,		25 דק'	

האופניים עד המחצבה	טרסות ומערות קבורה חצובות.				
16	א. גת. ב. מתרבות חומרית לתרבות רוחנית. יעד 5: התלמיד ידגים קשרים בין התרבות החקלאית שיצר עם ישראל בהר לבין מאפיינים בתרבות הרוחנית של עם ישראל (מתקן חקלאי, השימוש בתוצרתו וכיצד בא לידי ביטוי במטבעות לשון בשפה העברית, במנהגים וכו').	א. הפקת יין <u>בגת (12)</u> <u>ושימוש משני</u> במחצבה. ב. <u>ניבים נובעים בהר</u> <u>(13)</u> – ניבים וביטויים בשפה העברית הקשורים למתקנים החקלאיים שלאורך המסלול.	א. השפעת התרבות החומרית על התרבות הרוחנית.	10 דק'	יש להכין עותקים של <u>ניבים</u> <u>נובעים בהר</u> <u>(13)</u> כמספר החוליות.
17	הליכה	הליכה עד הפנייה לכיוון מגרש הכדורגל ולכיוון מגדל התכלת הבולט לעין מימין לשביל (דרום), שם נפנה ימינה לכיוון גן החמישה-עשר.		20 דק'	
18	א. מעגל של"ח יעד 6: התלמיד יסביר, בדיון בשדה, את אחריותו לחיזוק הזיקה שלו למורשת אבותיו הנטועה בהר כיסוד לזהותו היהודית- לאומית. ב. <u>סיכום היש"מ.</u>	א. <u>מעגל של"ח (14)</u> ב. <u>חיי אבותינו בהר (15)</u>		30 דק'	
19	הליכה			10 דק'	מגן החמישה- עשר למרכז המסחרי ברמת אשכול

המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ

זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול (1)

תמונות : איתי פלינט ומתוך אתר "ויקיפדיה"

תאנה

אלון מצוי

עוזר

זית

אלה
ארץ-ישראלית

סירה
קוצנית

אורן

חרוב מצוי

מרווה

כלנית מצויה

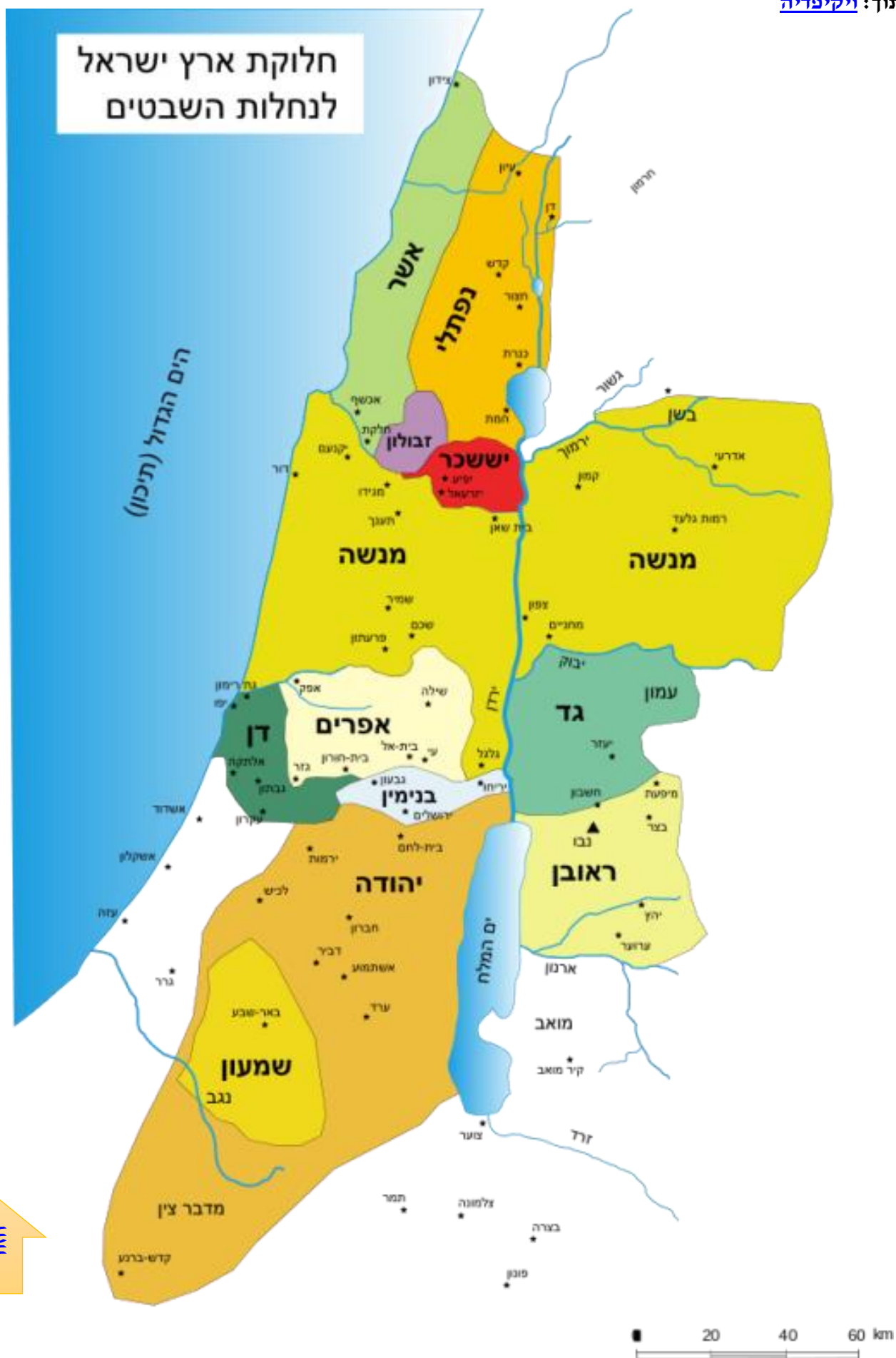

עירית גדולה

מפת נחלות השבטים (2)

מתוך: ויקיפדיה

צופים אל המרחב (3) – חידות בציורים

א. פתרו את החידות בציורים.

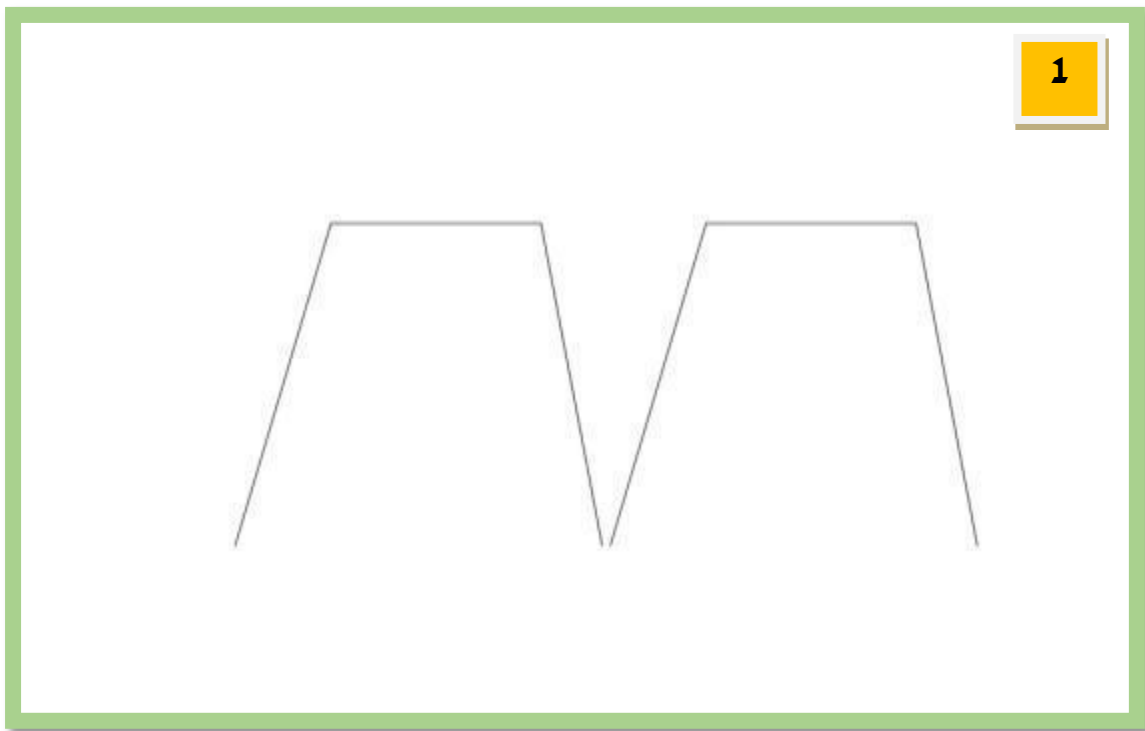
ב. הציבו את הפתרונות במרשם הקרניים

ג. זהו את האתרים בשטח וכתבו איזה אתר נמצא בהר ואיזה בעמק – בהקשר לפסוק בדברים

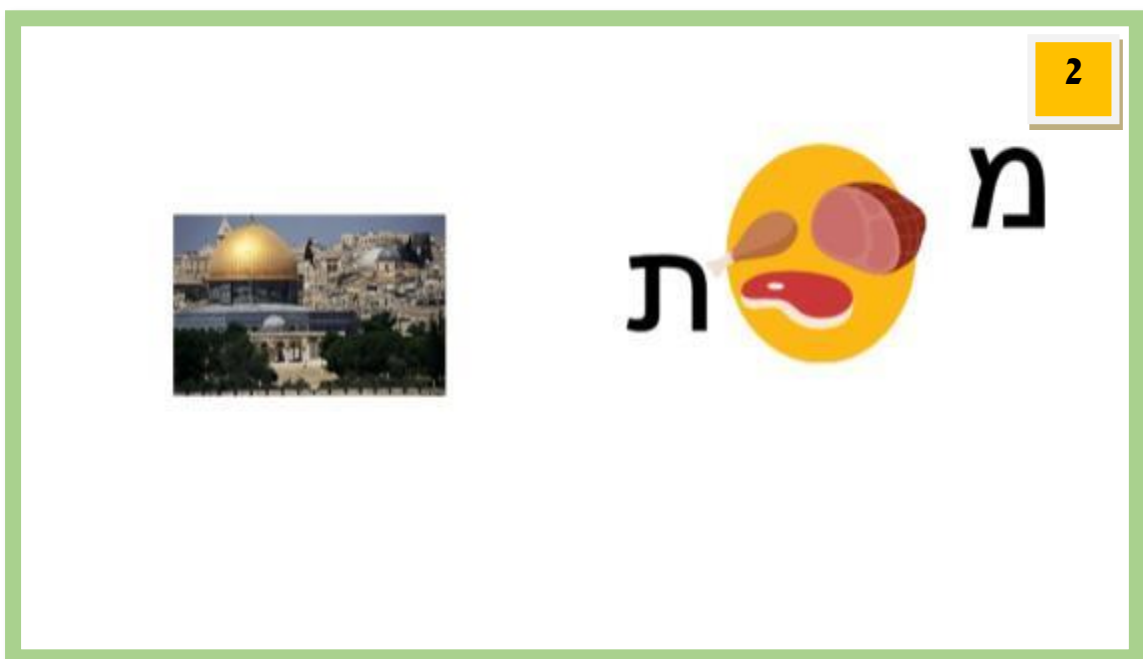
יא, יא: "וְהָאֶרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבִקְעֹת לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתָּה

מִיָּם".

רמות

מבשרת-ציון

3

~~סימן~~ ~~ה~~ ?
_ | _ _

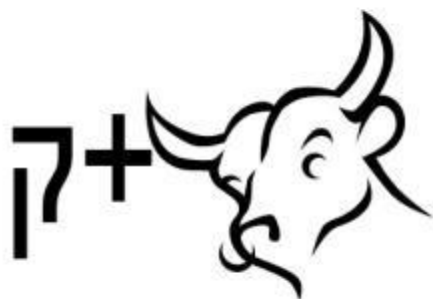
מי נפתח

4

מ=נ

5

כביש 9

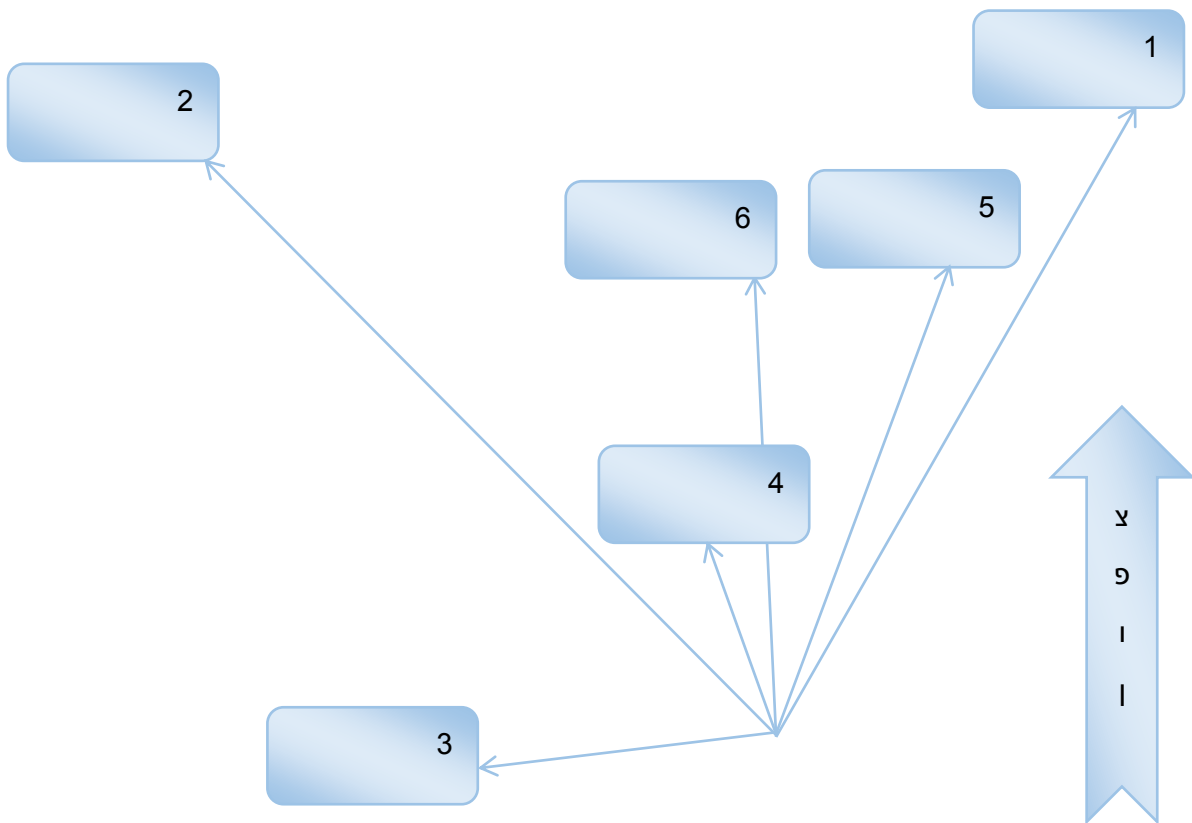
6

9

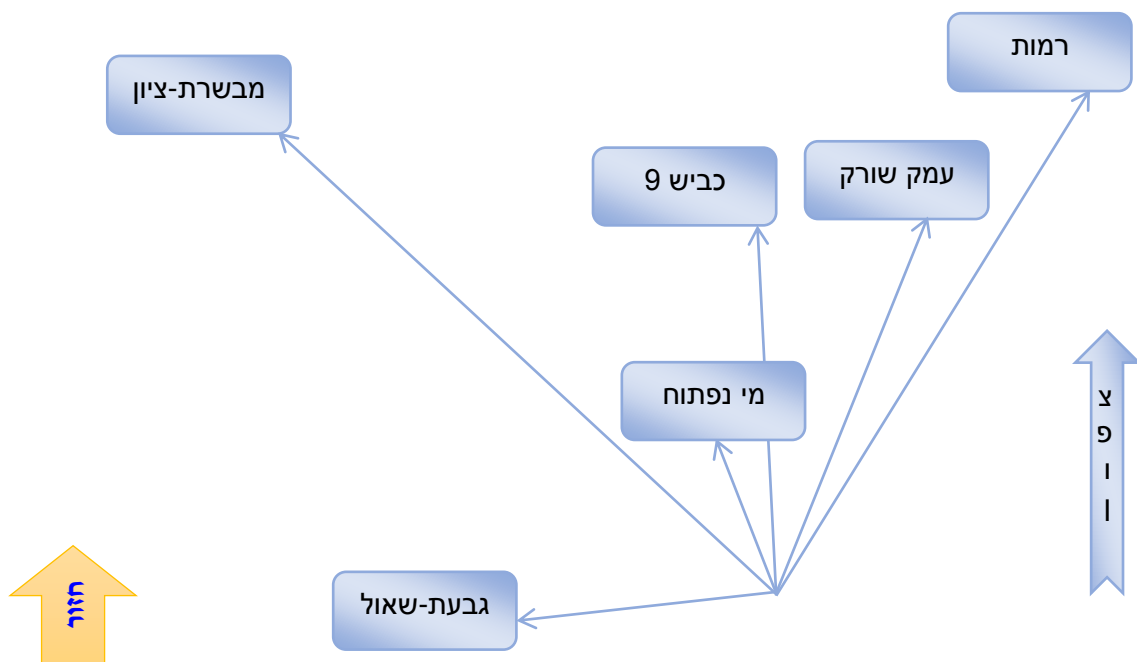

חזור

מרשם קרניים (4)

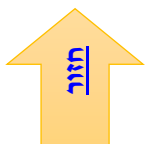
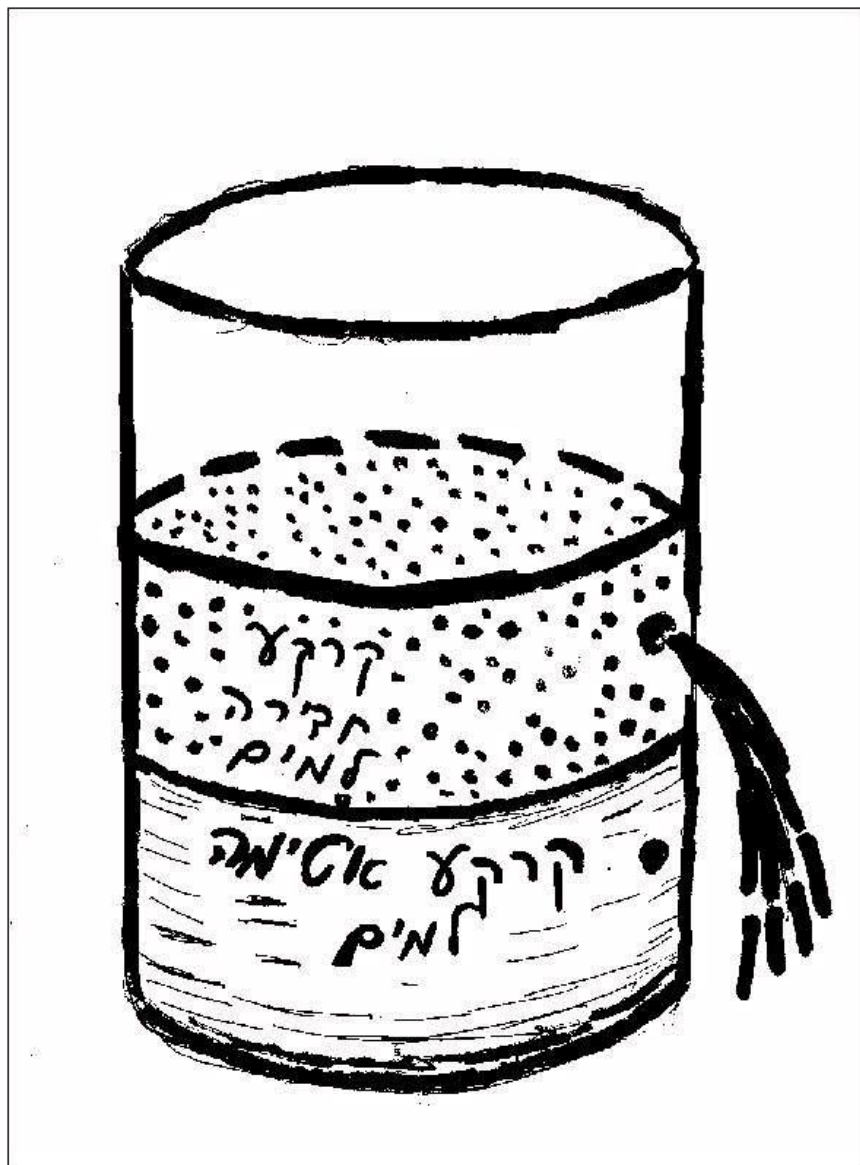
תשובות למורה

הצעה להדגמת פעולתו של מעיין שכבה באמצעות בקבוק פלסטיק (קנקל) חתוך

יש לחתוך בקבוק פלסטיק (קנקל) באמצעו ולמלא את חלקו התחתון באדמה אטימה למים (אפשר בקמח, המדמה אדמה אטימה למים). על גבי שכבה זו, יש למלא שכבת אדמה נוספת, חדירה למים (לדוגמה: חול או סלע גיר כתוש או כל סוג סלע ואדמה הנמצאים באזור שבו עובר המסלול). כעת יש לנקב במסמר שני חורים בקנקל: אחד באמצע השכבה האטימה ואחד באמצע השכבה החדירה. כעת נשפוך כחצי כוס מים לתוך הקנקל. נעקוב אחר תנועת המים ונראה כיצד המים מחלחלים לאטם, מגיעים עד לשכבה התחתונה – לא מסוגלים לחלחל מתחת לה (השכבה נשארת יבשה, והחור התחתון אינו דולף), ולעומת זאת המים מחלחלים דרך החור העליון (מדמה את המעיין), והשכבה העליונה (האקוויפר) נעשית ספוגה כולה מים.

מי נפתוח

לאחר שקיבלתם את הוראות הבטיחות, מוכנים? צאו לדרך! (היזהרו שהדף לא יירטב במים).

• גשו אל אזור ברכת המים

1. מהיכן מגיעים המים אל הברכה?
2. הגיעו אל מקור המים, האירו היטב בפנס ונסו לאתר מאיזו שכבת סלע המים יוצאים.
3. בספר שיר השירים, [פרק ד, פסוק יב](#), כתוב: "גֵן נָעוּל אֶחָתִי כָּלָה גֵל נָעוּל מֵעֵין חֲתוּם". לדעתכם, מדוע נקרא המעיין "מעין חתום"?

4. לדעתכם, לאילו צרכים השתמש האדם במי המעיין בעבר?

5. לדעתכם, למה שמשה הברכה שאליה הגיעו מים מהמעין?

חשוב לדעת

הפתרון של מי המעיינות לא היה מספק כי לא רבים הם המעיינות באזור ההר וקשה היה להסתמך עליהם, בתחנה הבאה נדון בפתרון נוסף ומשמעותי לבעיית המים.

צילום: הדס, מתוך: [ויקיפדיה](#)

מי נפתוח

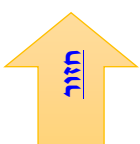
לאחר שקיבלתם את הוראות הבטיחות, מוכנים? צאו לדרך! (היזהרו שהדף לא יירטב במים).

• גשו אל אזור ברכת המים

1. מהיכן מגיעים המים אל הברכה? **מהנקבה.**
2. הגיעו אל מקור המים, האירו היטב בפנס ונסו לאתר מאיזו שכבת סלע המים יוצאים. **בין שכבת הסלע הקשה לסלע הרך.**
3. בספר שיר השירים, **פרק ד, פסוק יב**, כתוב: "גֵן נְעוּל אֶחָתִי כָלָה גֵל נְעוּל מַעֲיָן חֲתוּם". לדעתכם, מדוע נקרא המעיין "מעין חתום"? **המים היו כלואים בסלע – למעשה, המעיין היה סגור וחתום, ללא גישה אליו וללא אפשרות מוצא למים, עד שחפרו את הנקבה וגרמו למים לצאת.**
4. לדעתכם, לאילו צרכים השתמש האדם במי המעיין בעבר? **השתמש במים לחקלאות, לצורכי הבית ולשתייה.**
5. לדעתכם, למה שמשה הברכה שאלה הגיעו מים מהמעיין? **לאגירת מי המעיין.**

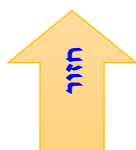
חשוב לדעת

הפתרון של מי המעיינות לא היה מספק כי לא רבים הם המעיינות באזור ההר וקשה היה להסתמך עליהם, בתחנה הבאה נדון בפתרון נוסף ומשמעותי לבעיית המים.

חקלאות מדרגות מסורתית (8)

- * למרגלות המעיין וברכות האיגוס, מקיים החקלאי חקלאות שלחין – הנסמכת על מי המעיין.
- * מעל המעיין, מקיים החקלאי חקלאות בעל – הנסמכת על מי גשמים.

בור מים

חיל
החינוך
והנוער

ערכת המחשבות להדרכת ידיעת הארץ

בוניס טרסה (10)

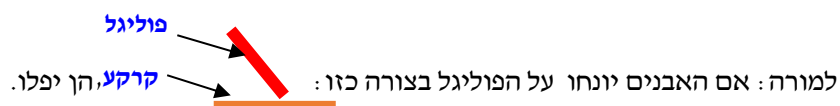
ציוד

פוליגל

הוראות

1. כל חוליה מקבלת חתיכת פוליגל (או מצע קשיח אחר).
2. **משימה:** להציב את הפוליגל כך שרק החלק התחתון שלו נוגע בקרקע ולהניח עליו עשר אבנים.

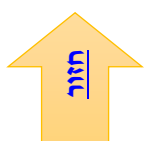
יש לתת לתלמידים להתמודד ולהגיע לפתרון לבד.

לכן, יש לקפל את הפוליגל לשניים בצורה כזו: **פוליגל** **קרקע**. האבנים יונחו על החלק המאוזן (כך האבנים לא יחליקו).

הסבר

- מטרת בניית הטרסות – א. יצירת שטח מישורי שיאפשר קיום חקלאות בהר (בשל בעיית המדרונות).
ב. מניעת סחיפת הקרקע (שנוצרת בשל עקירת הצומח הטבעי, בשל כמות המשקעים ובשל המדרונות).

קשרשרת (11) – הקשרים ושירים

משימה תחרותית בין חוליות

1. המורה או מש"צ יציג מילים הקשורות להר, בכל פעם מילה שונה.
2. **משימת החוליות:** למצוא (כל חוליה בתורה) שיר שבו המילה שנבחרה, לדוגמה: "הר" – כל חוליה צריכה לחשוב על שיר שיש בו את המילה "הר". חוליה ראשונה עונה, ואחריה חוליה שנייה וכך הלאה (אין לחזור על שיר פעמיים).
3. חוליה שהצליחה למצוא שירים רבים ביותר למילים שהוצגו היא המנצחת.

מילים הקשורות להר (לדוגמה)

הר

טרשים

שבעת

המינים

מעין

שמן

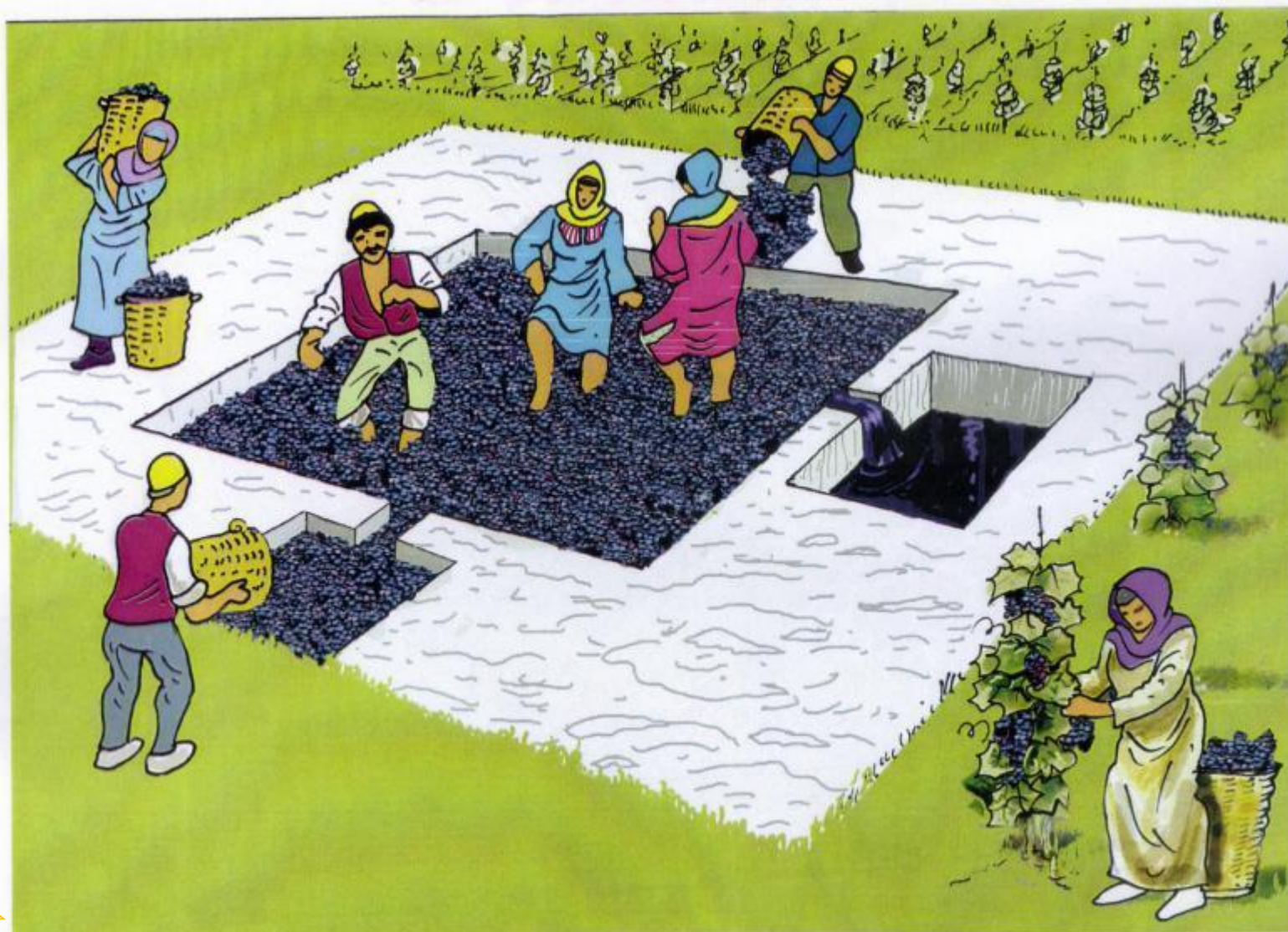
דגן

יין

תמר

גת חצוב בסלע

חיל
החינוך
והנוער

של"ח ערכת המחשבות להדרכת ידיעת הארץ

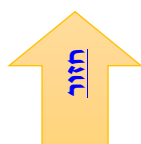
ניבים נובעים בהר (13)

משימה: עליכם להתאים בין הביטויים והניבים למשמעותם.
חוליה שמספר התשובות הנכונות שענתה בפרק הזמן הקצוב הוא הרב ביותר היא המנצחת.

ניבים וביטויים	משמעות
1. ראה צל הרים כהרים	א. התערב במחלוקת שבין אנשים גדולים
2. ייקוב הדין את ההר	ב. מוסיף ליצור ולחדש
3. הכניס ראשו בין הרים גדולים	ג. חצי עיגול
4. עוקר הרים	ד. הכריח
5. כפה הר כגיגית	ה. פחד שווא
6. ענבי הגפן בענבי הגפן	ו. כמות קטנה
7. כזית	ז. עבה מאוד
8. בור סוד שאינו מאבד טיפה	ח. החוק יתבצע ללא רחמים
9. כמעין המתגבר	ט. בעל זיכרון מופלא
10. כקורת בית הבד	י. בן שאינו הולך בדרכיו הטובות של אביו
11. חומץ בן יין	יא. חריף שכל
12. חצי גורן	יב. שידוך מוצלח, בני הזוג מתאימים

תשובות למורה :

1-ה 2-ח 3-א 4-יא 5-ד 6-יב 7-ו 8-ט 9-ב 10-ז 11-י 12-ג

מעגל של"ח (14)

מהו מעגל של"ח

דיון במסר הערכי

המסר הערכי: באחריותי לחזק את הזיקה שלי למורשת התרבותית של עם ישראל, הנטועה בהר, כיסוד לזהות היהודית והלאומית שלי, בגילוי סובלנות למגוון הדעות שבחברה הישראלית.

כללי שיחה

- א. שיחה במעגל.
- ב. דיבור ברשות.
- ג. משפט קצר.
- ד. הקשבה.
- ה. תגובה עניינית ולא-שיפוטית.

שאלות מנחות

1. מה למדנו היום שהיה חדש עבורך?
2. אילו תופעות שמבטאות את הזיקה שלנו אל המולדת בכלל ואל ההר בפרט ראינו במהלך היום?
3. **שלישיית "מה קשור" כתבה שיר הנקרא "למה לא אוגנדה", וכך כתוב בו:**
למה לא אוגנדה? למה לא אוגנדה?
ונפתרו פה כל הבעיות.
למה לא אוגנדה? למה לא אוגנדה?
מלחמות במקום רק ליהנות.
למה לא אוגנדה? למה לא אוגנדה?
לאוטובוסים אנחנו לא עולים.
למה לא אוגנדה? למה לא אוגנדה?
תשעים ושמונה אחוז מובטלים.

הרצל, אם היית נמצא כאן היום,
מנסה להתפרנס או לעשות שלום,
היית רואה אותנו ומיד אומר:
חבר'ה, טעיתי, אני מצטער!
(מתוך האתר "שירונט")
4. מה הייתם עונים לשלישיית "מה קשור"?
5. ספרו להרצל על רגע משמעותי שחוויתם או על מקום משמעותי שבו הייתם ביום השדה הזה.

למורה

בחברה הישראלית, מוסכם שההר הוא ערש האומה היהודית, ועם זאת יש מחלוקת ביחס לגורלו של אזור ההר בעידן של שלום.

מהי המחלוקת (הדעות הרווחות)

1. חסידי ארץ ישראל השלמה: רוב הזרם הדתי-ציוני תומך בתנועת "גוש אמונים" – הרואה בהקמת מדינת ישראל שלב בתהליך הגאולה של עם ישראל בארץ ישראל, והטוענת שאין לעצור בו עד השלמתו המלאה.
2. המפלגות החילונית-ימניות: קבוצה זו טוענת כי עד אשר יכירו הערבים באמת ובתמים בזכותו של העם היהודי למדינה עצמאית בארץ ישראל, השמירה על מרחב ביטחוני מקסימלי היא חיונית לביטחון ישראל.
3. חסידי הפשרה הטריטוריאלית: מאמינים כי השמירה על אופייה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל ועל ביטחונה הלאומי יושגו דווקא באמצעות הסכמי קבע עם מדינות האזור, שיהיו מעוגנים בהחלטות בינלאומיות, בנוסף לתנאים אחרים, כמו עליונות צבאית.
4. שתי מדינות: התומכים בגישה זו טוענים שיש צורך לוותר על חלקים מארץ ישראל במטרה לשמור על רוב יהודי בתחומי הארץ.
6. גם בחיי היומיום שלנו מתעוררות לעתים מחלוקות בינינו ובין אחרים. באילו נושאים יש לך מחלוקת עם מישהו אחר? כיצד אתה נוהג במקרה של מחלוקת?
7. כיצד יש לנהוג כלפי בעלי דעות המנוגדות לדעות שלך? מדוע?

נסיים את השיחה בדבריו של [יצחק בן-צבי](#), הנשיא השני של מדינת ישראל

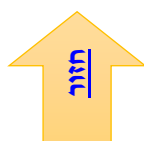
עונג ארץ ישראל

"מראשית ימינו בארץ הרבינו להתהלך בה. בכל יום חופשה היינו עורכים, רחל ואני ועמנו עוד חבר או שניים, טיולים ארוכים וקצרים ברחבי הארץ ובסביבה הקרובה לירושלים.

הטיולים ברגל גרמו לנו עונג מיוחד במינו – עונג ארץ ישראל.

בהתרחקנו מהעיר ומהמונה, התאחדנו לא רק עם הטבע, עם טבעה של המולדת, אלא חזרנו אל הדורות הקדומים, אל דורות אבותינו, שצלליהם מרחפים עד היום על הריה ועמקיה, חורבותיה ושממותיה. מהטיולים הללו למדנו את העבר ואת ההווה ובהם חלמנו על העתיד."

[יצחק בן-צבי](#), רשמי דרך

חיי אבותינו בהר (15)

מאת: איתי פלינט

(תשובות למורה בירוק)

לפני הרבה הרבה שנים, נכנסו להם דרך הירדן אל יריחו
יהושע, עם ישראל וכל מי ששם באלוהים מבטחו.
לאחר כיבוש אזור ה- (ההר) מידי הכנענים,
היו בני ישראל ממש מסכנים.

במישור החוף ובשפלה ישבו הפלישתים,
עם חזק ומפותח מאוד, שממנו כולם נמלטים.
עם ישראל המתיישב ב- (הר), חייב למצוא פתרון מהר,
כי הרי ללא מים וללא אוכל הוא לא יתקיים.

מהר מאוד למדו אבותינו את מאפייני אזור (ההרים)
והתחילו לחשוב איך את הבעיות פותרים.

ההר, כך גילו, מורכב מסלעים רכים וקשים,
ועל מנת למצוא מקום לגידולים, הפעילו את טובי ה- (המומחים).
תחילה חשבו על מסלע קשה, אלא שהוא יוצר מדרון
ואילו המסלע הרך יוצר מדרון (תלול).
לכן בחרו אותם מומחים את המדרון ה- (המדורג),
ולזכר יום זה קבעו יום חג.

באזור המסלע הקשה נבנה (קיר אבן),

כדי של (אדמה) להיסחף לא יתיר.

את אזור המסלע הרך מלאו ב- (אדמה),
אבל עדיין לא הושלמה המשימה.

ל (קיר האבן) שנבנה קראו רום המדרגה,

ולמשטח ועליו (אדמה) קראו שלח המדרגה.

כך נוצרה לה הטרסה,

עליה גידלו מתאנה ועד חסה.

כמו שאמרנו המשימה לא נגמרה,

וזאת מכיוון שלחיות ללא

(מים) זה רע.

אמנם, גידול שבעת המינים ב-

(גשם) תלוי,

וחקלאות הבעל בפי הכנענים קרוי.

אבל ללא חקלאות השלחין,

מניין ניקח ירקות לסלט להכין?

חיש קל חפרו

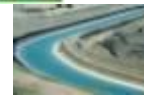
(נקבה),

ומים מהמעיין הוציאו ל

(ברכת) אגירה.

משם הובלו המים ב

(בתעלה),

ואת ה

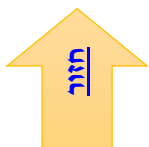
(ערוגות) יכלו להשקות.

אזור ה

(ההר) הוא ערש האומה

מכיוון ששם התהווה משבטי ישראל עם אחד.

שם החוליה	תצפית	חקר מעיין	טרסה	קשרשרת	ניבים וביטויים	רצינות ומורל	זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול
1							
2							
3							
4							
5							
6							

ניקוד

שם החוליה – 2 נקודות – משימה בשיעור הכנה ליש"מ
 תפאורה לשם החוליה – 10 נקודות- משימה בשיעור הכנה ליש"מ
 תצפית – 6 נקודות
 משימת חקר במעיין – 10 נקודות
 טרסה – 10 נקודות
 קשרשרת – 2 נקודות על כל שיר
 ניבים וביטויים – 12 נקודות
 רצינות ומורל – 20 נקודות
 זיהוי צמחים ואתרים שבמסלול – 7 נקודות

ביבליוגרפיה מומלצת

- אביצור, שמואל (1976), **אדם ועמלו, אטלס לתולדות כלי עבודה ומתקני יצור בא"י**, ירושלים: כרטא.
- בן-יעקב, יוחנן (1995), **אהבת נוף וזיקת מולדת – לקט קטעי מקרא ועיון למדריך ולמסייר בארץ ישראל**, בית ספר שדה כפר עציון.
- הופמן, יאיר (1999), "ספר ישעיה", בתוך: גרשון, גליל (עורך), **עולם התנ"ך**, תל-אביב: דברי הימים.
- הראובני, נגה (2002), **טבע ונוף במורשת ישראל**, נאות קדומים, פרק א'.
- הראל, מנשה (2005), **קדמוניות נופי ארץ ישראל – הביוגרפיה של העם על-פי הגאוגרפיה של הארץ**, אור-יהודה: זמורה-ביתן.
- קוסטה, משה (2008), "מעין ליפתא", בתוך: מנשה, הראל (עורך) **אל המעיין: כל החלומות מתגשמים בספר אחד**, בית-אל.
- שפניר, יוסי ורוזנסון, ישראל (תשס"ג), **מקורות על מקומות – מורשת ישראל בשדה**, ירושלים: החברה להגנת הטבע בשיתוף מינהל חברה ונוער, גף של"ח.

קישורים אינטרנטיים נוספים

- [הרהורים על התנחלות בני ישראל באזור ההר](#) – מאת דן אבידן.
- [מצגת: היווצרות ההר וחקלאות מסורתית במדרגות](#) – חגית פרלמן.
- [מצפה נפתוח](#) – "שש עם..." , תכנית רשת.
- [נופי החקלאות הקדומה בהרי יהודה](#) – מצגת של מוטי קפלן, רשות הטבע והגנים.
- [ניבנכון](#) – ניבים, מטבעות לשון ופתגמים.
- [סיור אינטראקטיבי בבתי ליפתא](#) – יוטיוב.

- [סקר ארכאולוגי ליפתא](#) – רשות העתיקות, קובץ PDF.
- [סקר טבע עירוני – ליפתא](#) – קובץ PDF.

